

सुमनची अद्भुत कथा

माझं नाव मंगल. माझा जन्म झाला तेव्हा माझे आईवडील पुण्याला, शनिवारपेठेत बर्वेवाड्यात राहात होते. आमचा वाडा राजस होता. तळमजल्यावर सहा बिन्हाडे होती. दुसरा मजला मालकाने स्वतःसाठी ठेवलेला होता.

वाड्याच्या मध्ये विटांच्या चुन्याने सारवलेलं अंगण किंवा चौक होता. सर्व बिन्हाडांचे दरवाजे या चौकात उघडत. चौकात दोन प्राजक्त व बकुळीचे वृक्ष होते. एका कोपऱ्यात पंप लावलेली विहीर होती. प्रत्येक बिन्हाडात स्वतंत्र बाथरूम होती व स्वयंपाकघरात नळ होता. वाड्यासमोरच्या रस्त्यालगत, सतत बंद असणारा दिंडी दरवाजा होता. त्या दरवाज्यातल्या छोट्या दरवाजातून ये जा चालत असे. बिन्हाडांची दारं दिवसा उघडीच असत.

माझ्या आईवडीलांना माझ्यानंतर नवससायास करूनही मूल झालं नाही. आमच्या वाड्यात अनेक मुलं होती पण माझ्या वयाचं कुणीच नव्हतं म्हणून मला एकटंएकटं वाटायचं.

मी चौथीत होते तेव्हा आमच्या शेजारी एकट्याच राहाण्याच्या सखूआजी, अकस्मात गेल्या. त्यांची जागा मोकळी झाली. त्यात राहायला कोण येणार याची चर्चा वाड्यात सुरू झाली.

एका रविवारी बर्वेकाकांना भेटायला एक उमदा, उंचापुरा तरुण आला. बर्वेकाकांनी त्याला जागा दाखवली. ते दोघं बोलत बाहेर आले. बर्वेकाकांनी जागेला कुलूप लावलं व किल्ली त्या तरुणाच्या हातात दिली.

गेल्या वर्षी बर्वेआजोबा गेल्यावर, सर्व कारभार त्यांच्या मुलाच्या हातात आला होता. बर्वेआजोबांना नव्या भाडेकरूंबद्दल प्रश्न विचारणं शक्य होतं पण त्यांचा मुलगा मध्या ऊर्फ बर्वेकाका तिरसट होता. त्याला कुणी काही विचारलं नाही.

पुढच्या रविवारी एक सामान भरलेला ट्रक घेऊन तो तरुण आला. त्याच्या बरोबरचे कामगार सामान मोकळ्या जागेत हलवू लागले. मुलांची भीड हळूहळू चेपली. आम्ही दोघीतिघी त्या जागेत घुसलो. छबीने विचारले, “काका, तुम्हाला मुलं आहेत?”

ते काका म्हणाले, “दोन मुलगे, विन्या आणि मन्या. वय पाच आणि दोन.”

“मुलगी नाही,?” मी निराश होत विचारलं.

“नाही, पण माझी एक पुतणी मे महिन्याची सुट्टी संपली की इथे शिक्षणासाठी राहायला येणार आहे.” ते म्हणाले.

मी विचारलं, “किती वर्षांची आहे?”

“दहा. पाचवीत जाईल.” ते म्हणाले.

मला हर्षवायू झाला. मी उड्या मारत ही बातमी आईला सांगायला घरी गेले. आजी तिथे होती. तिने विचारलं, “अगं, त्या काकांचं नाव काय?”

“ते मला माहीत नाही,” मी म्हणाले.

आजी म्हणाली, “काही का असेना, ब्राम्हण असले की झालं.”

बाबा वर्तमानपत्र वाचत बसले होते. ते म्हणाले, “आई, जग बदलत चाललंय. आपल्याला पण बदलायला हवं.”

आजी रागावून म्हणाली, “तू मला शहाणपणा शिकवू नकोस राजा! शेजारी ब्राम्हण असलेले बरे. कोकणस्थ, देशस्थ, कन्हाडे यांच्यापैकी कुणीतरी.”

आता बाबांना जोर आला, “आणि नसले तर तू काय करणार आहेस?” बाबांनी विचारलं, “कुणीही शेजारी असले तरी आपल्याला इथेच राहायला हवं. एवढी स्वस्त, मोक्याची जागा मिळणार आहे का?”

त्या वादाला कंटाळून मी परत बाहेर गेले. तिथे मला शोध लागला की माझ्यापेक्षा दोन वर्षांनी मोठ्या बंड्याने, नव्या काकांच्या सामानाला लावलेल्या चिट्ट्या वाचल्या होत्या. त्यावर नाव होतं — ‘लक्ष्मण बागल’! मी घरी परतले आणि आजीला सांगितलं, “त्या नव्या काकांचं नाव — ‘लक्ष्मण बागल’.”

आजीने कपाळाला हात लावला — “काय हा मेला मध्या! बाप गेल्यापासून ताळतंत्र सोडलाय.” बर्वेकाकांना आजीने लहानपणापासून पाहिल्यामुळे ती त्यांना मध्या म्हणत असे.

“हे बघ आई,” आता बाबा मध्ये पडले. “आपला वाडा जुना आहे. भाडी पण जुनी आहेत. महागाई फार वाढलीय. वाड्याची दुरुस्ती करायला पैसे हवेत. बागलांनी भली मोठी पागडी दिली असणार. मध्याने योग्य तो निर्णय

घेतला. आता मध्या वाडा नीट व्यवस्थित करून घेईल.” मग ते आईला म्हणाले, “मी सांगतो ते ऐक! तू तुझ्या शेजारणीचं मनापासून स्वागत कर.”

आई म्हणाली, “मी मुंबईची. चाळीत वाढलेली. आमच्या चाळीत अठरापगड जातींची माणसं मिळून मिसळून राहात होती. जातीपातीचा विचार माझ्या मनातसुद्धा येत नाही.”

आजी म्हणाली, “त्यांनी अभक्ष वाड्यात आणलं तर?”

“आणलं तर ते त्यांच्या स्वयंपाकघरात!” बाबा म्हणाले.

या चर्चेला कंटाळून मी परत मुलांच्यात परतले. एव्हाना ‘नव्या कुटुंबाचं आडनाव बागल आहे’ ही बातमी वाड्यात पसरली होती. घरोघर होणाऱ्या चर्चेचे पडसाद मुलांच्यात उमटत होते. ‘बर्वे आजोबा जिवंत असते तर त्यांनी जागा कधीच मराट्याला दिली नसती’ असं सर्वांचं मत होतं.

पुढच्या आठवड्यात बागलकाका, बागलकाकू व दोन मुलांसह वाड्यात राहायला आले. बागलकाकू नऊवारी नेसल्या होत्या व त्यांनी डोक्यावरून पदर घेतला होता, एवढंच मला आठवंतं. त्या मान खाली घालून वाड्यात शिरल्या व घरात नाहीशा झाल्या. “या वाड्यात आपलं स्वागत होणार नाही” याची त्यांना कल्पना असावी.

बागल मंडळी येताच बर्वेकाकांचा नोकर, ट्रेमधे चहा व शिरा देऊन आला. पाठोपाठ बर्वेकाका बागलांच्या घरात जाऊन चार शब्द बोलून आले. संध्याकाळी आई भात, पिठलं व मुलांसाठी वरण घेऊन त्यांच्या घरी गेली. दुसरं कुण्णी बागलांच्या वाऱ्याला फिरकलं नाही. सहा वर्षांचा मन्या तेवढा लगेच चौकात आला आणि मुलांच्यात मिसळून खेळू लागला.

बागलकाकांची फिरतीची नोकरी होती. ते पुष्कळदा घरी नसत. बागलकाकू दरवाज्यावर येणाऱ्या भाजीवालीकडून भाजी घेण्यापुरत्या तोंड दाखवत. वाणसामान नोकर आणून देई. मन्या चौकात खेळत असे पण कधी कुणाच्या घरी पाऊलही ठेवत नसे. बागलकाकूंनी त्याला तशी सक्त ताकीद दिली असावी.

मी बागलकाकूंच्या पुतणीची वाट पाहत होते.

मे महिन्याची सुट्टी संपत आली. शाळा सुरू व्हायच्या आधी दोन दिवस बागलकाका एका मुलीला घेऊन आले. ती साधारण माझ्याच वयाची, उंचीची होती. तिला पाहून सर्व वाड्यातल्या माणसांना धक्का बसला.

स्वतःला गोरंपिट्ट समजणाऱ्या वाड्यातल्या माणसांपेक्षा सुमन गोरी होती! एवढंच नव्हे, तिचे डोळे निळे होते आणि केसात सोनेरी छटा होती.

ती गोरी का काळी याची मला पर्वा नव्हती. मला, माझ्या वयाची एक मुलगी शेजारी राहायला आली याचाच आनंद झाला होता.

ती आल्यावर मी थोड्याच वेळात त्यांच्या घरी गेले. सुमन पाटावर बसली होती. ती थोडी बावरलेली दिसत होती. मी तिला म्हटलं, “माझं नाव मंगल. माझ्याशी खेळायला येतेस?” तिने बागलकाकूंकडे पाहिलं, “जा. खेळायला जा पण दारासमोरच खेळा.” त्या म्हणाल्या.

आम्ही बागलांच्या दारासमोर सागरगोट्याचा डाव मांडला. वाड्यातल्या दोन मुली खेळात सामील झाल्या. दुपारची चहाची वेळ होताच चौकातली मुलं पांगली. मी सुमनचा हात धरला आणि म्हटलं, “माझ्या घरी चल ना!”

ती म्हणाली, “नको ग. मला काकूने कुणाच्याही घरी जायचं नाही असं सांगितलंय.” असं म्हणत ती आपल्या घरी गेली.

मीही घरी गेले आणि आईला सांगितलं, “सुमनच्या काकूने तिला आपल्या घरी जायचं नाही असं सांगितलंय!”

आजी म्हणाली, “तू दुसरी मैत्रीण शोध.” आई काहीच बोलली नाही पण आजी देवळात गेल्यावर ती बागलांच्या घरी गेली. मी तिच्या मागोमाग गेले.

“बागलकाकू आहेत का?” असे म्हणत आई शेजारच्या घरात शिरली. तिच्याकडे आश्चर्याने बघत बागलकाकू स्वयंपाकघरातून बाहेर आल्या. “या, या” म्हणत त्यांनी सतरंजी पसरली. “चहा टाकते,” म्हणत त्या स्वयंपाकघरात गेल्या. आई त्यांच्या मागे गेली. “नको, नको. नुकताच घेतलाय. फक्त पाणी द्या,” ती म्हणाली. बागलकाकूंनी दोन पाण्याचे गडू आमच्यासाठी भरले व सतरंजीवर ठेवले. मग त्या स्वयंपाकघरात गेल्या आणि एका थाळीत कसल्याशा वड्या घेऊन बाहेर आल्या. तिन्ही मुलं येऊन सतरंजीवर बसली.

“पुढच्या गुरुवारी आमच्या घरी सत्यनारायण आहे. तुम्ही सर्वांनी तीर्थप्रसादाला यायचं.” आई म्हणाली, “आणि माझी मुलगी एकटीच आहे. तिच्याशी खेळायला सुमनला तुम्ही आमच्या घरी पाठवा.” सुमन आणि बागलकाकू, दोघीही हसल्या. “पाठवते.” त्या म्हणाल्या. थोड्या हवापाण्याच्या गप्पा मारून आम्ही घरी आलो.

संध्याकाळी सुमन आमच्या घरी आली तेव्हा आजीने तिरकस नजरेने आमच्याकडे बघितलं पण ती काही बोलली नाही.

दोन दिवसांनी सुमन आणि मी बरोबरीने चालत शाळेत गेलो. सुमन चौथीपर्यंत खेड्यातल्या शाळेत होती. ती अभ्यासात कच्ची होती. मी तिला जमेल तेवढं शिकवलं. आम्हा दोघांचा नंबर पहिल्या पांचात येऊ लागला. सुमनचं खेडेगावी बोलण्याचं वळण सुधारलं व आम्ही दोघी जीवश्च कंठश्च मैत्रिणी झालो.

वाड्यात बर्वेकाकांनी, 'अभक्ष खाणार नाही अशी कबूली बागलकाकांकडून करून घेतलीय' अशी बातमी फुटली आणि बागलाविषयीचं थोडं निवळलं. मग 'ते शहाण्णव कुळी मराठे आहेत' हे सुद्धा प्रसिद्ध झालं म्हणून त्यांची पत थोडी वरती गेली. तरी पण त्यांना, आम्ही व बर्वे सोडून इतर घरात प्रवेश नव्हता.

शाळेत सुमनच्या गोरेपणाचं खूप कौतुक झालं. तिला गॅदरिंगमध्ये काम करायला मिळायचं. तिचा गळा पण गोड होता. ती गाणी म्हणायची.

पुष्कळदा बागलकाका फिरतीच्या नोकरीमुळे घरी नसायचे, पण सणासुदीला ते यायचेच. दिवाळीत वाड्यातल्या सर्व मुलांना ते फटाके वाटायचे म्हणून मुलं त्यांच्यावर खूष असत.

आम्ही दोघी, सुमन व मी कॉलेजात पोहोचेपर्यंत वाड्यातील आजीआजोबांची पिढी अस्ताला जाऊ लागली होती व बागलकाकांना येणाऱ्या हळदीकुंकवाच्या, सत्यनारायणाच्या आमंत्रणांची संख्या वाढू लागली होती.

मे महीन्यात व दिवाळी झाल्यावर उरलेल्या सुट्टीत, बागल कुटुंब गाशा गुंडाळून गावी जात असे. तिथे त्यांची शेतीवाडी होती म्हणे.

मॅट्रिकनंतर सुमन व मी इंग्लिश व सायकॉलॉजी घेऊन बी.ए.ला गेलो. बाबांनी व बागलकाकांनी आम्हाला सायकली घेऊन दिल्या. कॉलेजमध्ये आमचं शनिवारपेठी जग विस्तारलं. आम्ही सीनियर बी.ए.ला पोहोचलो आणि आमच्या लग्नाच्या गोष्टी सुरू झाल्या.

एकदा आम्ही दोघी कॉलेजातून परत येत होते तेव्हा माझ्या सायकलला रिक्षावाल्याने धडक मारली. मी सुमनच्या सायकलवर आपटले. रिक्षावाला रिक्षा जोरात मारून बेपत्ता झाला. आमच्या दोघींच्या अंगावर सायकली पडल्या आणि आम्ही दोघी रस्त्यावर पडलो. स्कूटरवरून जाणारे दोन तरूण थांबले. त्यांनी सायकली उचलल्या आणि आम्हाला उभं राहायला मदत केली. आम्हा दोघींना ठिकठिकाणी खरचटलं होतं व सुमनच्या डोक्याला लहानशी जखम झाली होती. "काळजी करू नका. आम्ही तुमच्या सायकली पोहोचविण्याची व्यवस्था करतो," एक तरूण म्हणाला. त्या दोघांनी सायकली जवळच्या बंगल्यात, मालकाला विचारून ठेवल्या. मग एक रिक्षा थांबवली. त्या रिक्षावाल्याला मी आपला पत्ता सांगितला. ते दोघं तरूण स्कूटरवरून आमच्या मागे आले.

वाड्यासमोर आमची रिक्षा थांबताच वाड्यात आमच्या अपघाताची बातमी पसरली. आम्ही थोड्या लंगडतच वाड्यात गेलो. आम्हाला अशा रक्ताळलेल्या आणि फाटक्या साड्यात बघून आई आणि बागलकाका घाबरल्या. तो तरूण म्हणाला, "माझं नाव रमेश. मी डॉक्टर आहे. या मुलींना हातापायाला बरंच खरचटलंय. त्यांच्या जखमा धुऊन तुम्ही त्यावर अँटीसेप्टिक लावा. त्यांना एका रिक्षावाल्याने धडक देऊन पाडले. माझा मित्र आणि मी यांच्या सायकली आणून पोहोचवतो." आईने त्यांचे आभार मानले. ते सायकली घेऊन येईपर्यंत जी सावरली होती. त्यांना ती "या बसा," म्हणाली आणि त्यांच्यासाठी तिने चहा केला.

पुढचे दोन दिवस आम्ही रिक्षाने कॉलेजला गेलो. रमेश आता आम्हाला कॉलेजसमोर रोज भेटू लागला. "कसे आहेत माझे पेशंट?" तो म्हणायचा. त्याला सुमन आवडलेली दिसली. मी तिला चिडवू लागले. "ते तेवढं सोपं नाही." ती म्हणाली.

"आता ब्राह्मण व मराठा हा फरक कुणी मानत नाही." मी म्हणाले. उत्तरादेखल सुमन फक्त हसली.

एक आठवडा उलटला आणि रमेश एका संध्याकाळी आम्हाला म्हणाला, "तुम्ही दोघी माझ्याबरोबर हॉटेलात कॉफी घ्यायला येता का?"

मी म्हटलं, "सुमन येईल! मी लायब्रेरीत थांबते."

"नको. तू पण चल!" सुमनने माझा हात धरून ठेवला.

"कबाबमें हड्डी!!" मी म्हटलं.

हॉटेलात फॅमिलीरूममध्ये कॉफी आणि कचोरी मागवली आणि तो बोलू लागला, "माझं नाव रमेश नाईक. मी डॉक्टर आहे. आर्मीत काम करतो पण ते काम मला आवडत नाही. मला समाजसेवा करायची आहे. आज तुम्हाला भेटायला बोलावलं त्याला कारण आहे. मी कॉलेजात माझ्या प्रोफेसर मित्राला भेटायला आलो होतो तेव्हा मला सुमन दिसली. मी प्रथमदर्शनी तिच्या प्रेमात पडलो आणि तेव्हापासून तुम्हा दोघींचा पाठलाग करतोय. तो अपघात माझ्या दृष्टीने 'लकी ब्रेक' होता. दोन दिवसात माझी सुट्टी संपेल. त्याआधी मला सुमनला मागणी घालायचीय. मी वर्षदोनवर्षांनी दवाखान्यासाठी जागा घेण्याएवढे पैसे जमले की नोकरी सोडणार आहे आणि कुठेतरी खेडेगावात दवाखाना उघडणार आहे. हे आधीच सांगतो कारण सुमनला माझं ध्येय, मी पसंत असेन तर मी तिला मागणी घालणार आहे." एवढं एका दमात बोलून रमेश थांबला.

सुमनने विचारलं, "तुमचे आईवडील? ते काय म्हणतील?"

रमेशने सांगितलं, “त्यांचा विरोध असेल पण मी हट्ट धरला तर ते माझं ऐकतील!”

सुमन म्हणाली, “आता माझी खरं सांगायची वेळ आलीय.”

“खरं?” मी विचारलं, “म्हणजे आत्तापर्यंत चाललेलं सगळं खोटं वाटतं?”

“हो, खोटं.” सुमन म्हणाली, “माझे काका हे माझे काका नाहीत. ते माझे वडील आहेत. माझी आई आदिवासी आहे.”

“तुझे आईवडील कुणीही असोत, माझा निर्णय मी बदलणार नाही.” रमेश म्हणाला.

मला आश्चर्याचे धक्के बसत होते. ‘रमेशचं सुमनवर खरंखरं प्रेम आहे’ माझ्या मनात विचार आला.

“पुढे ऐका.” सुमन म्हणाली, “माझे काका, बाबा जंगलखात्यात नोकरीला आहेत. जंगलात त्यांना माझी आई भेटली. ते दोघं एकमेकांच्या प्रेमात पडले. माझ्या आईला दिवस गेले. बाबांनी तिच्याशी लग्न प्रयत्न केला पण तिने नकार दिला. ती म्हणाली, “मला आदिवासी समाजातच राहायचं आहे. या समाजात मी मुक्त आहे. मला हवं तिथे मी हिंडते. तुमच्या समाजात माझ्यावर बंधनं पडतील! ती मला नको आहेत.” बाबा म्हणाले, “पण तुला दिवस गेलेत” आई म्हणाली, “आमच्या समाजात असे दिवस गेले म्हणून ‘स्त्रीला कलंक लागला’ असं कुणी मानत नाही. मुलं समाजातच असतात. आमच्या समाजात जमीनही कुणाच्याच मालकीची नसते. जंगल सर्वांचं असतं. पोट भरेल एवढंच आम्ही निसर्गाकडून घेतो. फळं, मुळं, कंदमुळं घेतो, शिकार करतो. श्रीमंत, गरीब, जातपात हे फरक आमच्या समाजात नाहीत.”

“तुझी आई कदाचित अशिक्षित असेल,” रमेश म्हणाला, “पण ती हुशार होती.”

“बाबांची पंचाईत झाली. त्यांच्या आईवडीलांना कायदेशीर वारस हवा होता. बाबांनाही हवा होता. ते म्हणाले, “माझ्या आईवडीलांना वारस हवा आहे.” आईने बाबांना सांगितले, “तुम्ही खुशाल लग्न करा. तुमच्या आईवडीलांची इच्छा पूर्ण करा.”

बाबा म्हणाले, “तुला होणारं मूल माझंही आहे. मला त्या मुलाला शिक्षण द्यायचं आहे. आदिवासी समाज अशिक्षित आहे म्हणून त्याचा न्हास होतो आहे. माझ्या मुलाला शिक्षण मिळालं तरच ते तुमच्या समाजात तग धरेल.”

बराच वाद घालून त्यांनी करारच केला. मूल शाळेत जाण्याच्या वयाचं होईपर्यंत आईकडे राहिल. मधून मधून ते बाबांच्या घरी म्हणजे आजीआजोबांकडे बाबांच्या दूरच्या भावाचं मूल म्हणून राहिल. शिक्षण सुरू झालं की ते बाबांकडे राहिल आणि सुट्टीत आईकडे जाईल. बाबांनी मुलांच्या शिक्षणासाठी बिन्हाड केल्यावर, त्यांनी मलाही पुण्याला आणलं.”

“बाबांनी लग्न करण्यापूर्वी काकूला ही हकीकत सांगितली. तरीही तिने लग्नाला संमती दिली. ती माझ्याशी कायम मी तिचीच असल्यासारखी वागली. मी मोठी भाग्यवान आहे.”

“माझ्या नकळत बाबांनी माझं लग्न जमवायचे प्रयत्न केले पण माझी जन्मकथा त्यांनी सांगितली. ती ऐकताच सर्वांनी नकार दिला.”

“लकी मी!” रमेश म्हणाला, “तुला दाखवण्याचा समारंभ झाला का?”

“नाही.” सुमन म्हणाली.

“तो झाला असता तर कुठलाही जातीवंत पुरुष नाही म्हणू शकणार नाही.” रमेश म्हणाला. सुमन व मी दोघी हसलो.

“आता पुढे ऐका,” सुमन म्हणाली, “मला माझ्या समाजात परत जायचंय. बाबांचं भवितव्य खरं होतंय. आदिवासी समाज धोक्यात आहे. मी माझ्या समाजाला माझं आयुष्य वाहाणार आहे. माझ्या जीवनात लग्नामुळे निर्माण होणाऱ्या कर्तव्याला, जबाबदाऱ्यांना स्थान नाही.”

रमेश म्हणाला, “तू कुठे जाणार ते सांग. तिथेच जवळपास मी दवाखाना उघडीन.”

सुमन म्हणाली, “लग्नाचं काय?”

रमेशने उत्तर दिलं, “तू लग्न कर किंवा नको करूस, मला तुझ्या जवळपास राहायचं आहे.”

हे ऐकून मी भारावून गेले. ‘केवढा हा स्वार्थत्याग! कुणी माझ्यासाठी असा स्वार्थत्याग करेल का?’ माझ्या मनात विचार आला.

“रमेश, आपण उद्या भेटू.” सुमन म्हणाली, “उद्या मी तुम्हाला माझ्या आईकडे कसं जायचे ते लिहून देते. तुम्हाला मी कुठे राहाणार आहे ते तरी समजू दे.”

आम्ही घरी जाताना जास्त काही बोललो नाही. मी सुमनला सांगितलं, “पुढच्या वर्षी तू तुझ्या आईकडे जाशील तेव्हा मी येणार.” एवढंच बोलणं झालं.

दुसऱ्या दिवशी सुमनने रमेशला तिच्या आईचा पत्ता व तिथे कसं जायचं ते लिहून दिलं. तो कागद घेत रमेश म्हणाला, “तुला बी.ए. व्हायला अजून सहा महीने आहेत. पुढच्या दोन महीन्यात मी तुझ्या आईला भेटिन. मग पुण्याला येऊन तुला ‘मी तुझ्या गावाला जाऊन आलो’ हे सांगिन.”

सुमन हसून म्हणाली, “मी तुमची वाट बघते. बी.ए. झाल्यावर मी आईकडे परतणार.”

संध्याकाळी सुमन व मी कॉलेजातून घरी परतलो तेव्हा आमच्या घरात प्रचंड वाद चालला होता!

माझ्या मामेभावाच्या बालमित्राच्या आईवडीलांनी मला मागणी घातली होती. तो बालमित्र लहानपणापासून आमच्या ओळखीचा होता. गेली दोन वर्षे तो अमेरिकेला होता. लग्न करण्यासाठी तो भारताला परत येत होता. बाबांना आईला मुलगा पसंत होता पण आईचा लग्नाला विरोध होता. “माझी मुलगी मला माझ्याजवळ हवीय. एकदा अमेरिकेला गेली की माणसं अमेरिकेची होतात. मला तो चान्स घ्यायचा नाही,” ती म्हणत होती. बाबा म्हणत होते, “अग, तो परत यायचं म्हणतोय! तू काय मुलीला जन्मभर कुशीत घेऊन झोपणार आहेस? ती दोन वर्षांनी परत येईल.”

या वादात शेवटी बाबा जिंकले. मग त्यांना माझं मत विचारायला हवं हा मुद्दा सुचला. मला सुरेंद्र आवडत होता. त्याने अप्रत्यक्षपणे मला लग्नाबद्दल विचारलंही होतं. मी बाबांना सांगितले, “मी लग्नाला तयार आहे पण माझी एक अट आहे. माझी करवली ‘ब्राह्मण’ नसेल.”

दोन आठवड्यात माझं लग्न झालं. लग्नानंतर चार दिवसांनी सुरेंद्र अमेरिकेला गेला. मी बी.ए.ची परीक्षा झाल्यावर अमेरिकेला जाणार, असं ठरलं. माझं लग्न झाल्यावर ‘सुमन व मी यापुढे वेगळ्या मार्गाने जाणार’ हे मला जाणवलं. पाचवीपासून आम्ही एका वाटेने चालत होतो.

बी.ए.ची परीक्षा झाली. निकाल लागला. तोपर्यंत मला विसा मिळाला होता. सुमनच्या वडीलांनी, बागलकाकांनी सुमनची जन्मकथा वाड्यात सर्वांना सांगायचं ठरवलं होतं कारण सुमनने बागलकाकू व काकांना तशी विनंती केली होती. “यापुढे मला मी कोण आहे हे लपवायचं नाही.” तिने सांगितलं होतं.

आमचा बी.ए.चा रिझल्ट लागल्यावर आईबाबांनी व बागलकाका, काकूंनी वाड्याच्या मधल्या चौकात मंडप घालून मोठी पार्टी दिली. ‘माझा निरोपसमारंभ व आम्ही दोघी उच्चश्रेणीत उत्तीर्ण झालो म्हणून ती पार्टी आहे’ असं त्यांनी सर्वांना सांगितलं होतं. त्या पार्टीत सुमनने स्वतः मध्ये उभं राहून आपली जन्मकथा सर्वांना सांगितली व तिचं शिक्षण पूर्ण होऊन, ती आता तिच्या आईकडे कायमची राहायला जाणार आहे, असंही जाहीर केलं. मऱ्या तिच्यानंतर उठून उभा राहिला. “मी पण ताईला, तिच्या समाजात ती जे कार्य करणार आहे, त्याला मदत करणार आहे.” असं तो म्हणाला. सगळे उपस्थित आश्चर्यचकित झाले. नंतरची चर्चा ऐकायला मी वाड्यात नव्हते. दुसऱ्या दिवशी मी सर्वांचा निरोप घेऊन सासरी गेले. मी जाताना आई, सुमन व मी रडलो. अगदी खूप रडलो. दोन दिवस सासरी राहून मी अमेरिकेला गेले.

या नव्या समाजात रुळायला मला चार पाच वर्षे लागली. मला सतत पुण्याला जावंसं वाटायचं.

मग मला दोन मुलं झाली. मी संसारात गुंतले. दिवस भराभर उलटत होते. आईचं म्हणणं खरं होणार अशी लक्षणं दिसत होती. सुरेंद्रने अमेरिकेत स्थायिक व्हायचं असा निर्णय घेतला.

मला सुमनमुळे ट्रायबल किंवा आदिवासी संस्कृतीत रस उत्पन्न झाला होता म्हणून अमेरिकेतील ट्रायबल अमेरिकन इंडियन अथवा नेटिव्ह इंडियन वस्त्यांना मी भेट दिली. त्यांच्या संस्कृतीचा अभ्यास केला. भारतीय आदिवासी व अमेरिकन इंडियन संस्कृतीत मला साम्य आढळलं. जमीन, जंगल सर्वांचं, प्रत्येकाला जरूरीपुरतं निसर्गाकडून घेण्याची मुभा, मुक्त स्त्रिया आणि श्रीमंत वा गरीब या भेदभावाचा अभाव अशा प्रथांमुळे आदिवासी समाज समतावादी होते व आहेत.

हे सर्व सुमनला सांगायचं असं मी ठरवलं.

भारतभेटीत, सुमनची दोनदा उडती भेट झाली. तिची हकीकत आईकडून समजत होती. आदिवासी मुलांसाठी तिने शाळा स्थापन केली होती. रमेशने सुरू केलेल्या दवाखान्याजवळ आता हॉस्पिटल बांधलं होतं. जंगलतोड थांबवण्यासाठी आंदोलनं, कोर्टकचेच्या चालू होत्या. मऱ्या वकील होऊन त्यांना मदत करत होता.

पाच वर्षांनंतर सुमनने रमेशशी विवाह केला होता. त्यांना एक मुलगा होता.

विऱ्याचं शिक्षण झाल्यावर बागल कुटुंब वाडा सोडून गावी राहायला गेलं. माझे वडील गेले. आईने मामाजवळ राहायला जागा घेतली. बागलांशी संबंध तुटल्यासारखा झाला.

अकस्मात मला सुमनचा फोन आला. “मंगल, मी अमेरिकेत आलेय. माझा मुलगा शिक्षणासाठी इथे आलाय. त्याने आम्हाला बोलावलं म्हणून आलो. तुझ्याकडे दोन दिवस राहायला येणार म्हणतेय. येऊ का?”

मला हर्षवायू झाला. “महीन्यासाठी ये. रमेशला घेऊन ये. मुलाला आण!” मी म्हटलं.

“रमेशला परत जायलाच हवं, पण मी येणार आहे. मोठ्या कष्टाने तुझ्या आईचा शोध लावून तुझा पत्ता मी मिळवला. मला जास्त बोलायला वेळ नाही. भेटल्यावर बोलू!”

ती आल्यावर आम्ही दोघी एकमेकीला मिठी मारून हसलो, रडलो, परत हसलो. घरी आलो. सुरेंद्र म्हणाला, “तुझी जीवश्च कंठश्च मैत्रीण आलीय. मी नाहीसा होतो.”

“मी एक आठवडा रजा घेतलीय,” मी म्हटलं, “आम्हाला गप्पा मारायला खूप वेळ आहे.”

आम्ही, सुमन आमच्या वाड्यात राहायला आल्यापासून सुरूवात केली. खूप काही बोललो, आठवणी काढल्या, शिक्षकांबद्दल बोललो, सुमनच्या कार्याची चर्चा केली, माझ्या व सुरेंद्रच्या धंद्याबद्दल बोललो. शेवटी सुमन म्हणाली, “माझ्या जन्माबद्दल एक रहस्य सांगायचंय!”

मी विचारलं, “तुझ्या जन्माबद्दल किती रहस्य आहेत?”

सुमन म्हणाली, “हे रहस्य तर मलाही माहित नव्हतं. माझे आजोबा इंग्लिश होते म्हणून मी अशी गोरी आहे.”

“काय?” मी किंचाळलेच.

“माझ्या मुलाने मजा म्हणून अनुवंशिक टेस्ट करून घेतली तेव्हा हे समजलं. त्या टेस्टमुळे माहित नसलेले नातेवाईक सापडतात. ती टेस्ट केल्यावर त्याला इंग्लंडहून एका वकीलाचा फोन आला — “तुझी आजी ट्रायबल आहे का? तो वकील विचारू लागला.” माझा मुलगा हो म्हणाल्यावर त्याने आजीचं नाव विचारलं. माझ्या मुलाला, मला फोन करून ते विचारावं लागलं. मला ते माहित होतं—‘यमुना’. ते वकीलाला सांगितल्यावर त्याने माझ्या आईचं नाव विचारलं. तिचं नाव होतं ‘मथू’. तो वकील म्हणाला, “मथूच्या व तिच्या मुलाच्या नावाने एका ‘जॉन्सन’ नावाच्या वनस्पतीशास्त्रज्ञाने एक ट्रस्ट करून ठेवला आहे. तो भारतीय जंगलात मुळं, कंदमुळं, औषधी वनस्पती यांचा अभ्यास करत होता. तेव्हा त्याला यमुना भेटली. तिने त्याला जंगलात हिंडताना मदत केली. तो तिच्या प्रेमात पडला. तिला त्याच्यापासून मुलगी झाली तिचं नाव मथू. मथू सहा महीन्याची असताना तो इंग्लंडला परत गेला. तिथे आजारी पडून तो गेला पण त्याचा मृत्यू होण्यापूर्वी, त्याने मथू व तिच्या वंशजांच्या नावाने एक ट्रस्ट करून ठेवला होता. शंभर वर्षे जर मथू किंवा तिचे वंशज सापडले नाहीत तर तो ट्रस्ट त्याच्या इतर नातेवाईकांना जाणार होता.”

आता त्या ट्रस्टची उत्तराधिकारी किंवा वारस मी आहे. भारताला परत जाताना मी लंडनला थांबणार आहे. शिवाय जॉन्सन आजोबांनी माझ्या आजीच्या मदतीने काढलेला जंगलचा नकाशा ठेवलेला आहे. त्याचा मला कोर्टात उपयोग होईल.”

सुमन थोडं थांबून, खोल श्वास घेऊन, पुन्हा बोलू लागली, “माझे लंडनला नातेवाईक असतील तर त्यांना मी भेटिन. आजोबांचा फोटो पाहीन. ट्रस्टमधे पैसे असले तर त्याचा उपयोग माझ्या कार्यासाठी होईल.”

काय बोलावं हे मला सुचेना. शेवटी मी म्हणाले, “सुमन, तुझी कथा अद्भुत आहे.”

विमानतळावर लंडनला जायला निघालेल्या सुमनला मिठी मारून मी म्हणाले, “सुमन, बेस्ट विशेष!”

ललिता गंडभीर, रिव्हीएरा बीच, फ्लोरिडा.